

ALFREDAS BUMBLAUSKAS

ŽEMAIČIŲ CHRISTIANIZACIJOS PLENTAS: GEOGRAFINĖS IR ISTORIOGRAFINĖS PASTABOS

Klausimas paprastas: ar yra sistema Žemaičių christianizacijos bažnytinėje geografijoje? Dar tiksliau: ar atsitiktinai sutampa Vytauto laikais susiformavusi bažnyčias jungianti trasa su 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos keliu per Žemaitiją?

Kodėl „plentas“, o ne „kelias“? Todėl, kad keliamo ne metaforos klausimą, o konkretų geografinį – koku keliu į Varnius Žemaičių Krikšto epochoje galėjo keliauti Vytautas (regis, buvęs Varniuose, nes ten nurodęs vietą, kur įkurti katedrą¹)?

Taigi apie christianizaciją svarstome šiek tiek konkrečiau, nei suponuotų dažnai tik metaforiškai vartojama „kelio“ sąvoka, todėl specialiai vartojame sąvoką „plentas“. Antra vertus, neketiname leisti į labai konkrečią kelių istorinę geografiją², nors tokie klausimai savaime būtų

¹ Apie tai kalba Žemaitijos krikštytojai vyskupai pranešime Konstanco susirinkimui: *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, t. 1: 1416–1609, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 3), Romae, 1984, Nr. 14, p. 41. Vertimas į lietuvių kalbą publikuotas: Antanas Ivinskis, Jonas Kareniauskas, „Varniai – Medininkų vyskupijos centras“, in: *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, sud. Antanas Ivinskis, Vilnius: Aidai, 2004, p. 148–150.

² Grzegorz Błaszczyk, *Geografia historyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego: stan i perspektywy badań*, wyd. 2 popr. i uzupeł., Poznań: Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2012 (skyrus „Keliai“ – p. 68–74). XVI a. Žemaitijos keliai, atrodo, specialiai nėra tirti, bet Błaszczykas nurodo nepublikuotus magistro darbus iš Poznanės universiteto. Pabaigę tekstą prisiminėme, kad galime pridurti lietuvių istoriografijoje neseniai atsiradusius tyrimus: Laimontas Karalius, „Tiltai, pervažiuojamieji perkolai, kamšos, pagrandos, mediniai grindiniai, pylimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sausumos keliuose XVI amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis: 2008 metai*, Vilnius, 2009, t. 1, p. 5–25, prieiga per internetą: <http://www.minfolit.lt/arch/20001/20360.pdf>; Laura Prascevičiūtė, *Valakų reformos paveldas: tyrimo ir apsaugos problemos*: Daktaro

įdomūs. Kaip 1418 m. Vytautas vyksta į Ariogalą? Nuo svarbaus centro Veliuonos ar Dubysos kairiuoju krantu nuo Seredžiaus? Iš Ariogalos į Raseinius vykstama per Betygalą? Kodėl ne tiesiau? Kas tai lemia – Dubysos krantai ir brastos?

Šie klausimai kilo kažkada būnant Kražiuose, maštant, kodėl šviesioji Žemaičių akademija iš pirmo žvilgsnio yra tokiam užkampyje, į kurį šiandien nėra net padoraus kelio (vienintelis siauras asfaltas – tik iš Kelmės). Išsikėlus klausimą, kaip buvo vykstama iš Kražių į Varnius, prisimintas Tarkvinijus Pekulas. 1579 m. iš Kražių į Varnius jis vyko per Kaltinėnus.

Kražių–Kaltinėnų kelyje ir kilo pirmoji nuostaba: jo vingiai, apeinantys kalveles, yra tokie patys, kaip iš gražaus itališko dokumentinio serialo apie Viduramžių pirklių kelius, rodyto per „Viasat History“³. Vėliau prisiminiau, kad mano jaunystės kelias nuo Telšių pro Džiugo kalną link Alsėdžių bei Žemaičių Kalvarijos yra labai panašus, o dar panašesnis yra Žemaičių Kalvarijos–Gegrėnų–Platelių kelias. Pedantiškas kelių vingiuotumas kelia mintį, kad ir visoje kelių sistemoje atsitiktinumų nebūta – jie yra priderinti prie arkliams ir vežimams patogaus maršruto, bet turi jungti svarbiausius centrus.

Taigi pakartokime klausimą: kodėl Pekulas vyksta tuo pačiu maršrutu, kurį ženklina Vytauto laikais atsiradusios bažnyčios? Tam pirmiausia paanalizuokime Pekulo vizitacijos⁴ kelią. Juo labai nepasitikėta. Manyta, kad vizitacijos dokumentacija labai nepilna, ką tarsi patvirtintų Grzegorz Błaszczyko Lenkijoje atsitiktinai rasti Kurtuvėnų klebono apklausos dokumentai⁵. Tai kurstė iliuziją, kad tokios dokumentacijos gali būti žymiai daugiau ir kad Pekulo vizitacijos atsišakojimų gali būti žymiai įvairesnių.

disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013 (skyrius „Kelių tinklas“, p. 103–118).

³ Plg. Erika Dreyer-Eimbecke, *Alte Straßen im Herzen Europas: Könige, Kaufleute, Fahrendes Volk*, Frankfurt am Main: Umschau, 1989.

⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, parengė Liudas Jovaiša, Juozas Tumelis, (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, t. 1), Vilnius: Aidai, 1998.

⁵ Grzegorz Błaszczyk, „Zachowana część wizytacji parafii Kurtowiany z 1579 roku“, in: *Litvano-Slavica Posnaniensia: Studia historica*, t. 3, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1989, p. 263–265.

Šis požiūris atsispindėjo net solidžioje Liudo Jovaišos ir Juozo Tumelio paruoštos Pekulo vizitacijos publikacijoje. Iš joje esančios kartoschemos⁶ formuojasi išpūdis, gal ir klaidingas, kad Pekulas kažkaip keistai šokinėja. Kartoschemoje esantys keisti vingiai ši išpūdį labai sustiprina. Taigi įdėmiai peržiūrėkime **Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos objektus:**

- **neaiški vizitacijos pradžia:** „dar nekonsekruotoje bažnyčioje“;
- rugsėjo 17–18 d.: **Vilkija**, „nesant klebonui“, kuris yra Veliuonoje;
- rugsėjo 19–20 d.: **Veliuona**, klebonas atsako, kad turi dar dvi bažnyčias Vilkijoje ir Skirsnemunėje, pastaroji yra užimta „eretikų“;
- rugsėjo 20 d.: **Skirsnemunė**, „bažnyčia be durų ir be kunigo“; grįžta į Veliuoną;
- rugsėjo 21 d.: **Seredžius** (klebonas – pranciškonas atskalūnas) – **Ariogala**, šios klebonas sako dar turįs bažnyčią Butkiškėje;
- rugsėjo 22 d.: **Butkiškė**, grįžta į Ariogalą;
- rugsėjo 23 d.: **Ariogala–Kračės** (tenykštis klebonas Mikalojus Daukša – Varniuose);
- rugsėjo 24 d.: **Kračės**;
- **intarpas** – apie spalio 8 ir 13 d. Mikalojaus Daukšos apklausa Varniuose;
- rugsėjo 25 d.: **Betygala**;
- **intarpas** – spalio 14 d. Varniuose apklausia Betygalos kleboną, kuris turi dar ir Viduklės kleboniją;
- rugsėjo 25 arba 26 d.: **Raseiniai**;
- rugsėjo 26–28 d.: **Viduklė**, klebonas sako turįs dar bažnyčias (filijas) Nemakščiuose ir Pašaltuonyje;
- rugsėjo 28 d.: **Nemakščiai–Kražiai**;
- rugsėjo 29 d.: **Kražiai–Kaltinėnai**;
- rugsėjo 30 – spalio 1 d.: **Kaltinėnai**;
- spalio 1–3 d.: **Varniai (katedra)**, paminima Žarėnų bažnyčia;
- spalio 4 d.: **Kražiai**, paminima Batakių bažnyčia;

⁶ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, p. 320.

- spalio 5–7 d.: **Varniai (parapinė bažnyčia)**, apklausiamas Kurtuvėnų klebonas.

Pirmas įspūdis – nėra jokio chaoso, vizitacija vyko labai sistemingai tiek laiko, tiek erdvės aspektais. Erdvės geografinė žiūra leidžia iškart suabejoti interpretacija, kad kelio pradžios būta Josvainiuose. Tai, kaip jau minėta, būtų šokinėjimas geografiniu požiūriu – kaip Josvainiuose iš Kauno turėjo atsirasti vizitatorius? Manytume, be reikalo atsisakyta Błaszczyko hipotezės, kad pirmasis vizitacijos objektas buvo Zapyškyje.

Apskritai Pekulo kelionėje geografinių vingių į šonus būta labai nedaug. Paminėtinos tikrai Krakės. Tai leido išsikelti minėtą Kurtuvėnų problemą, kuri geografiškai yra nepaaiškinama, nes tai būtų akivaizdus „šoktelėjimas“ į šoną. Sistemiškoje kelionės dokumentacijoje iš chronologinių rėmų išeinantys atvejai tėra du: tada, kai klebonų nerasta jų parapijose ir jie buvo apklausiami Varniuose. Taip atsitiko su Mikalajumi Daukša, kurio nerasta Krakėse, ir su Betygalos klebonu. Abiejų apklausų rezultatai įterpiami į nuoseklią chronologinę seką.

Tai, kad tiek Pekulo vizitacijos dokumentacija, tiek jo kelionės logika yra ne chaosas, o sistema, pirmasis pradėjo aiškinti Vacys Vaivada⁷, teigdamas, kad Pekulas vyko per Žemaičių vyskupo kolicijoje esančias bažnyčias (tokių – 14), kurios, pridurtume, buvo funduotos valdovų. Pekulas nemini tik Luokės, Alsėdžių ir Mosėdžio, bet juk tai – Žemaičių Krikšto plento tolimoji tąsa: tai ir Błaszczyko Vytautui priskiriama Luokės bažnyčios fundacija, ir Žygimanto Senojo funduota Telšių bažnyčia, ir Žemaičių vyskupo Baltramiejaus II funduota (jo pirmtako Motiejaus II pastatydinta) Alsėdžių bažnyčia, o galiausiai – XVI a. I pusėje Žemaičių seniūno Kęsgailos funduota Platielių bažnyčia ir vyskupo Vaclovo Virbickio pastatydinta bei jo įpėdinio Jono Domanovskio 1560 m. aprūpinta Mosėdžio bažnyčia. Šone nuo Pekulo vizitacijos lieka tik pakraščiuose esantys Jurbarkas (Bonos fundacija) ir Švėkšna (Žemaičių seniūno fundacija), taip pat valdovų ar vyskupų įkurtos bažnyčios Šeduvoje, Šiauliuose ir Joniškyje.

⁷ Vacys Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitija XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004.

Taigi, Tarkvinijus Pekulas peržygiavo, tarsi nesidairydamas į šonus, christianizacijos plentū, perkirtusiu Žemaitiją bent iki jos vidurio. Svarbu pabrėžti, kad šį plentą pradėjo tiesti būtent Vytautas. Pirmąsias vytautines bažnyčias yra nustatęs Błaszcykas⁸. Jis ne tik patvirtino Jono Dlugošo 7 pavietų sąrašė minimose vietovėse (Medininkai, Veliuona, Raseiniai, Viduklė, Kražiai, Kaltinėnai, Ariogala) buvus bažnyčias, bet ir papildė šį sąrašą dar dviem (Betygala ir Luokė), taip pateikdamas 9 pirmųjų bažnyčių sąrašą.

Kodėl taip akcentuojame bažnyčių fundacijų pobūdį? Todėl, kad esame nustatę, jog Reformacija Lietuvoje buvo labai konkreti. Ji nusavino privačių fundacijų bažnyčias ir su labai retomis išimtimis gviešėsi į valdovo ar vyskupų⁹. Taigi, daugiau krikščioniškų kelių beveik nebūta. Visos reformacijos nepalietos bažnyčios yra palei Žemaičių christianizacijos plentą. Svarbiausia tai, kad vytautinės bažnyčios bei kitos, aplankytos Pekulo, ir buvo ta visuma, kuria galėjo didžiuotis, arba priešingai – gėdintis, XVI a. Žemaičių vyskupija.

Tiesa, būta dar vienos išimties – tai Karaliaučiaus–Rygos traktas, kuriuo 1590 m. peržygiavo vokiečių keliautojas Johannesas Wundereris¹⁰, kurio maršrutas turėjo užkliudyti Kražius, Šiaulius ir Joniškį.

Tačiau šiuo atveju mums svarbu ne geografija, o keliautojo liudijimas: „Miestuose jie dažnai veda patys savo vaikus prie krikšto. Tačiau kaime dar tebėra daug prietarų besilaikančiųjų, kurie ugnį, miškus, gyvates ir gyvūnus garbina kaip dievus.“ Prieš tai paaiškina: „paprasčiausia liaudis yra visiškai pilna bedievytės, ir beveik pagoniška, ypač tie, kurie gyvena išsiabarstę dykrose – jie net savo vaikus retai arba visai neveda prie krikšto“¹¹.

⁸ Grzegorz Błaszcyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993.

⁹ Альфредас Бумблаускас, „Положение костелов в Великом княжестве Литовском в период реформации (вторая половина XVI в.)“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: istorija*, Vilnius, 1990, Nr. 31, p. 106–120.

¹⁰ „Johann David Wunderers Reisen nach Dennemarc, Rußland und Schweden 1589 und 1590“, in: *Frankfurter Archiv für ältere deutsche Literatur und Geschichte*, t. 2, hrsg. von I. E. v. Fichard, Frankfurt am Main: Verlag Gebhard und Körber, 1812, p. 169–255.

¹¹ Šį šaltinį į mokslo apyvartą įvedė Angelė Vyšniauskaitė (Angelė Vyšniauskaitė,

Žemaičių christianizacijos plentai

Žemaitijos tyrinėtojo lenkų istoriko Grzegorz Błaszczyko sudarytas XVI a. vidurio – XVII a. pradžios Žemaitijos bažnyčių tinklo žemėlapis (Grzegorz Błaszczyk, Diecezja żmudzka, p. 364)

Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų I-kla, 1994, p. 28), o jo dalį (kažkodėl praleidžiant esminę) publikavo Norbertas Vėlius (Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, sud. Norbertas Vėlius, t. 2: XVI amžius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 637–640). Reikiamai šį šaltinį sureikšmino tik Mangirdas Bumblauskas.

Liudijimas leidžia grįsti mintį, kad iki šiol pateiktos geografinės pastabos gali esmingai prisidėti sprendžiant vieną istoriografinę problemą. Ji yra suformuluota Mangirdo Bumblausko greitai ginsimoje disertacijoje: kaip suderinti „krikščionybės taškų“ (Liudas Jovaiša¹²) ir „pagonybės anklavų“ (Gintaras Beresnevičius¹³) koncepcijas?

Žvelgiant iš mūsų varpinės, atsakymas paprastas: ant krikščionybės plentų – krikščionybės taškai, o už jų – pagonybės anklavai.

Pabaigai pateikiame svarbiausių Žemaičių Krikšto kelio liudijimų ir paveldo sąrašą. Visų pirma reikia prisiminti:

- **Konstančą** Vokietijoje, jo katedrą ir Susirinkimo namus (*Konzi-liumshaus*), kur 1416 m. pasirodė žemaičių delegacija, perskaičiusi garsųjį „Propositio Samaytarum“. Būtent Konstanco bažnytinis susirinkimas išspurdė Žemaičių Krikšto problemą ir įkūrė Žemaičių vyskupiją;
- **Strasbūrą** Prancūzijoje, kur Naujojoje šv. Petro bažnyčioje (*Église Saint-Pierre-le-Jeune*) esanti freska yra tikras Žemaičių Krikšto aidas Vakaruose;
- **Bazelį** Šveicarijoje, kur kartūzų vienuolyne 1432 m. Enėjus Silvijus Pikolominis apklausė tikrą ikikrikštinės Žemaitijos liudininką Joną Jeronimą Prahiskį;
- **Krokuvaž** su Jogailos paveldu, o ypač Jogailaičių universitetą, kurio profesoriai Konstanco susirinkime gynė pagonių – ir ypač žemaičių – teises;
- **Lvovą**, kurio arkivyskupas Jonas Žešovietis buvo vienas svarbiausių Žemaitijos krikštytojų;
- **Vilnių** – visų pirma kaip Žemaičių krikštytojų Jogailos, Vytauto bei Vilniaus vyskupo Petro miestą;
- **Trakus**, kur buvo surašytos Konstanco susirinkimo legatų atas-

¹² Liudas Jovaiša, „Religinis gyvenimas Viduramžių Žemaitijoje“, in: *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, p. 115–127.

¹³ Gintaras Beresnevičius, „Pagonybė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2004, p. 453; Gintaras Beresnevičius, *Lietuvių religija ir mitologija: Sisteminė studija*, Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 35.

kaitos apie Žemaičių Krikštą ir konsekruotas pirmasis Žemaičių vyskupas Motiejus;

- **Kauną**, iš kur Jogaila ir Vytautas 1413 m. išvyko krikštyti žemaičių; o toliau – **Žemaičių Krikšto plentas** su Vytauto laikais iškilusiomis bažnyčiomis: Veliuona, Ariogala, Betygala, Raseiniai, Viduklė, Kražiai, Kaltinėnai, Varniai, Luokė. O dar toliau šio plento tąsa, XVI a. I pusėje nusidriekusi per Telšius, Alsėdžius, Platelius, pasiekė Mosėdį (kur 1560 m. vyskupas fundavo bažnyčią). Pirmasis Žemaičių plentas perkirto Žemaitiją.

IŠVADA

Mūsų geografinės pastabos – kad Tarkvinijus Pekulas peržygiavo „christianizacijos plentu“, kurį pradėjo tiesti būtent Vytautas, – gali esmingai prisidėti sprendžiant vieną problemą – suderinti istoriografijoje suformuluotas išvalgas apie „krikščionybės taškų“ ir „pagonybės anklavų“ paralelų egzistavimą XVI amžiuje. Atsakymas tampa paprastas: ant krikščionybės plentų – krikščionybės taškai – gyvybingos krikščioniškos parapijos, o už jų, kaimuose – pagonybės anklavai. Ši geografinė žiūra gali tapti metafora pamatant prieš 600 metų prasidėjusio paskutinio Europoje proceso pobūdį, o kartu išvelgtą „christianizacijos plentą“ paversti tikru paveldo objektu. Tai kelias su išlikusiais autentiškais ruožais, vedantis per Žemaitijos vietas, kur baigė formuotis krikščioniškoji Europa.

VIETOJ PABAIGOS

Ten, kur kelias neasfaltuotas (nuo Viduklės link Kražių ir už Kražių į Kaltinėnus, taip pat visas kelias per Alsėdžius, Žemaičių Kalvariją ir Gegrėnus link Platelių), turime pasijusti tikrai Žemaičių Krikšto epochoje. Laikykime, kad šie žvyrkeliai yra puiki Žemaičių Krikšto paveldo dalis, ir vilkime, kad kada nors ateityje Žemaičių Krikšto ir christianizacijos plentą išvysime išasfaltuotą. Tai nesugadintų senosios Žemaitijos istorijos atradimų... Tai būtų puikus paminklas, išryškinantis iškilų tarpukario Lietuvos pasiekimą – 1938 m. baigtą tiesti naująjį Žemaičių plentą, o lygiagrečiai šiam einantį ir patį naujausią...